

Szigor és tudás

Óidők az új időkben

Debrecentől messzi van szülőfalum, a Bakony-aljai Ősi. Talán nemcsak földrajzi távolságban, lelki alkatot tekintve is. Először Nyilas Misi története vezetett az Alföldre: a képzelet messziségéből tűnt elő egy olyan iskolaváros, házai, polgárai, tanárai, a Kollégium, melyet addig még nem láthattam, hiszen a közeli városban, Veszprémben sem jártam. Halhatatlan testőreink a könyvek, írja Sütő András, s ha én mámoros gyermekkori olvasmányemlékeimet felidézem: Móricz Zsigmond szépséges regényét elolvasva, Nyilas Misivel együtt gondoltam, én se akarok debreceni diák lenni. Riasztott az a tanári és emberi szigor, amely Misi kálváriás sorsát kíséri. Aztán Ranódy László filmjében már a város a Kollégiummal, a sikátoros utcáival, a trafikkkal, a Nagytemplommal megelevenedett előttem. S még valamit Debrecen lelkéhez: akkor még nem tudtam, hogy első és legkedvesebb verses mesém írója Debrecen lánya, Szabó Magda! *A Bárány Boldizsár története* átbüvölte az életemet, néhány éve a Magyar Katolikus Rádió felvételéből, nagy örömömrre, hangos könyvet készíthettem.

A „Föltámadt piros csizma” (Nagy László képe) korába jutva, a fővárosi létben színészi érlelődésemben már Ady zúgatta nekem Rákóczi harangját, majd Szabó Magda *Az a fényes nap* című darabja mellett *A régimódi történet* és az *Ókút* című regénye nyitotta meg előttem azt, hogy egy város élete s a benne fogant ihlet és képzelet az ország és a nemzet történelmét is láttatja az íróban. Latinoviits Zoltán *Ködszurkáló* című könyve pedig arra ébresztett rá, hogy nem csupán a hely minősíti azt, hogy színházat s bármely más fontosat hol teremtünk. Mert lám rettegett időben, a forradalom omlottságában, Téri Árpád, majd Szendrő József Csokonai Színházában oly közösségi élet, munkakedv és szeretet hatotta át a társulatot, hogy országosan visszhangos előadások születtek. Nem sokkal később, Pestet odahagyva, már Kecskeméten, a *Liliom* előadását követően a függöny előtt azt mondta a közönségnek: „Itt még él a szeretet, ellentétben a fővárossal, ahol már a gyűlölet sem tartja össze a színházi életet.” Vajon mit mondana most és hol? Akkor pedig csak 1968-at élte a szakma, s most az ezredforduló után járunk másfél évtizeddel...

KUBIK ANNA Kossuth- és Jászai Mari-díjas magyar színművész, érdemes művész. 2013 óta a Csokonai Színház tagja. Vallomásos könyve: *Árvai Réka csodái* (2010).

Budapestről, a Hevesi Sándor téri épületből engem is hasonló okok űztek tovább, bőséggel átjátszott évtizedek után szerződtem Debrecenbe. Hívtak több színházba, Székesfehérvárra is, amit már pátriámnak tekintek, hiszen itt láttam először színházat életemben, itt tanultam a Teleki Blanka Gimnázium angol tagozatán, könyvesboltjában dolgozva magyar írókat, költőket ismerhettem meg. A fővárosban egyszer csak úgy éreztem: minél messzebb a háborús övezettől! Mert elviselhetetlen az a csatazaj, amely az öltözőket és lassan a próbákat is átjárja. Én Lukács Margit, Sinkovits Imre, Agárdy Gábor, Kállai Ferenc és más kiválóságok légkörében éltem, játszottam, egymás becsülésében, szakmai kérdések megvitatásában, anekdotázásban, már-már álomi állapottá nemesítették a színészi, színházi életemet. Manapság az ember bemegy a színházba, s csak a pizkolás fertőjében fulladozhat: a témakörök pedig egy másik társulat, kollégák, politikai szereplők állandó pocskondiázásának cifrázata. Hozzá még tisztelt, szeretett, idősebb játszótársaimnak, a Magyar Színház akkori vezetőinek súlyos megalázásait kellett elviselni. A változás sürgető szükségességét éreztem, de Székesfehérvár túl közel volt Pesthez, távolabbi messziet kerestem, tehát engem nem deportáltak, önként szerződtem Debrecenbe, miközben színészek sokasága a főváros felé kacsingat.

A közelebbi ismerkedés a várossal nem a turista sietőssége formán kezdődött. A Kollégiumot, a Nagytemplomot és Szabó Magda művének néhány helyszínét megnéztem, megnéztük Csikos Sándor kollégám vezetésével. A Szent Anna templom miséire is elbandukoltam, de az én igazi együttműködésem a várossal a próbákon kezdődött. Vajon Rickl Mária keménysége mennyiben jellemzi a cívisváros lakóit, magatartásukat, tűnődtem. Különös emlék ébredezett bennem: elemi iskolás korom, amikor Böröczky Gáborné tanár néni keménysége és rendteremtő akarata olykor megriasztott... Most tavaszon hajtotta fejét örök álomra Erzsike néni, most még erősebben felidéződik alakja: az Ősi református pap feleségeként nehéz politikai időben irányította, védte a mi gyermekségünket, miközben ő maga családi és hivatásbeli politikai gyanúsítások között élte napjait. De keményen és becsülettel állta a megpróbáltatásokat. Ősit nagyobb részt katolikusok lakják, magam is az vagyok, s úgy vélem: valamiképp megbocsátóbb viszonyban vagyunk a világban s a Jóistennel, mint a „zord”-nak mondott reformátusok, akiknek Böröczky tiszteletes művelte lelkét vasárnaponként. Akárhogy is, református alkatuk folytán, földrajzi távolság-hitbéli azonosság folytán úgy láttam: Böröczkyné és Rickl Mária valamiképp rokon lelkek. De Szabó Magda nagyanyjának színpadi történetében elmerülve azt is észre kellett vennem, hogy monumentális volta igenis formálódik és változik az idő és az események folyamatában. Mária persze kemény, hisz a széthullás veszélyében a számlákat és a gazdaságot rendben kell tartani. S csak ebben a szigorúságban van esély az előrehaladásra, hogy a következő nemzedék már különb és erősebb legyen, amihez a tanulási akarat és fegyelem is kötelező! Böröczky tanár néni sem másként: az iskolai rend és tudás követelménye a mi előrehaladásunkat szolgálta. Rickl Mária a számok rendje vezet, mely a család

holnapját is alapozza, s a maga életét kérlelhetetlenül ennek rendeli alá. Valóban így történt egy évszázaddal ezelőtt, a férfiak egy része lumpolt, a nőket hajszolta, kártyázott, s az otthon lelkét, jövőjét az asszonyok éltették. Móricz Zsigmond *Úri murijában* is hasonlatos világ tárul fel, Szakmári pokoli hétköznapjaiban Rédey Eszter a rideg, fegyelmező erő, mint Janka volt Móricz életében. Miközben Móricz Simonyi Máriát hódította, már levelezett a debreceni trafikos özvegyasszonnyal, Magoss Olgával, s kapcsolatuk a Simonyi-évtized után is folytatódott.

Bekukucsálva a régi debreceni civis házak kapuin, a portákra, arról is beszélnek a múlt kövei Szabó Magda óidejéből, hogy ezeket a kemény asszonyokat azért humoruk is éltette. Rickl Mária kősziklatermészete a darab folyamán enyhül, már mosollyal is tudja nézni az eseményeket, mert az elviselhetőséghez, a túléléshez nem kevés humor is szükségeltetik. Az idő múlásával Rickl Mária már önmagán is tud nevetni, s amikor unokája felől gondoskodik, nagyanyai érzéseiben poétikus szíve is megnyílik újra. Nehéz Rickl Mária szerepe, nemcsak azért, mert a szöveg alatti lélekmozgás váltásait kell a szerepbe sűríteni, de fizikailag is megterhelő a folyamatos jelenetváltás és öltözés. Közöttük pedig az idő s Mária személye az, amely a történetet összeköti, tehát a váltások fölött a nagyasszony láthatatlan ereje is működik az előadás kompozíciójában. Itt említem meg: egykor engem még Bajor Gizi öltöztetője gondozott a Nemzetiben, s tudom, miként működik jól a műszak, s dolgozik színészei körül egy hivatásáért élő öltöztető. Jó érzéssel mondhatom, hogy szeretni való-kedves embereket ismertem meg a Csokonaiban, akik szívvel dolgoznak az előadások sikeréért, talán azért is, mert jó cívisként szeretik városukat.

Adódik a kérdés: megismerkedtem-e a debreceni polgárokkal? Azt válaszolhatom: „együgyű” ember vagyok, csak a szerepnek és az előadásban éltem a *Régimódi történet* hónapjaiban, persze, találkoztam kitűnő emberekkel, s leginkább Rickl Mária és családjának életéből én is sokak ismerőse lettem. Úgy is például, hogy elmentünk beszélgetésre a Svetits Gimnázium fiataljaihoz, s ahogy tapasztaltam: az előadás ébresztő élmény volt az ifjú lelkeknek. Mint mondták, Szabó Magda-előadásunk feltámasztotta bennük az addig szunnyadó érdeklődést saját családjuk története iránt, papákat, mamákat, nagyszülőket kezdtek faggatni rég múlt időkről, hogy is volt Debrecenben egykor. Erős érv ez arra, hogy a vidéki színházaknak nem csupán Pestet s divatos stílusokat kell utánozniuk, hanem saját világukat, magasztosabb szóval, mítoszukat is szükséges felfedezniük ahhoz, hogy közönségüknek esténként mélyebb élményt adjanak, mint egyszerűen bérlettel letudott három órát.

Sajnos, a debreceni klinika orvosaival is ismerkedtem közben, s nem csupán a kitűnő gégészszel, mindnyájunk őrző angyalával, a kitűnő, színházszerető „Taki doki”-val, Takács Istvánnal. Ratkó József *Segítsd a királyt!* című drámájára készülve, s még a bemutató után is hosszú ideig mellhártya-gyulladásal küszködtem. Gizella szerepe voltaképp egy hatalmas monológ; merőben ellentétes Rickl Mária feladatával, itt nem lehet építkezni. Gizella elvesztette fiát, Imre halála utáni órákban játszódik a történet, így a királyné és anya monumentális

síratóját zuhogtatja férjére, az országra és a világra. Ratkó József verseit már régről ismertem, például a *Törvénytelen halottaim* vagy a *Halott halottaim* is a sír szájában felszakadó látomások s egyben monológok. Ratkó József műve azért is megrendítő, súlyos mű, mert Adyhoz hasonlóan látja és láttatja a magyarság drámáját, kompország létünket. István hatalmas felelősségben perzselődik, mert a nagyhatalmak évezred óta Kelet és Nyugat között lökdösik, rugdossák sorsunkat. Kioktatnak bennünket, háborúkba sodornak, pökhendiek, miközben nem ismerik nyelvünket, kultúránkat s mindazon terheket, amiket ezredéve cipelünk magunkkal. Ősi világ sorsidegrendszeré és az új eszmék, szokások befogadása a megmaradás évezredes parancsának terhében: Ratkó József Istvánja tegnapi és mai érvényességgel zengeti a színpadot!

Ő- és új idő között feszül a dráma, melyben Gizella monológja is az Egészet kísérti. Friss gyászában monológja a magánélet csődjét és a magas politika ártó jeleit sistergi. Ratkó modern színpadi gondolkodását jellemzi, hogy asszony és férje között nem írt szóviadalt, mert nem akarta, hogy házastársi viszály szintjén láttassa az emberi és politikai kérdéseket. István meg se szólal, bölcs és türelmes. Nagyságát jelzi, hogy áthallgatja Gizella hatalmas panaszáradatának idejét. S az is hitelesíti a jelenet erejét, hogy Ratkó a gyermek halálának izzó fájdalomához köti a darab történéseit. Mert később Gizellában már csöndesülne a fájdalom. S ha mégis a történelmiséget hangsúlyozná a költő, a vita stílusa és érvei romantikus túlzással régimódi drámaiságba vinné a darabot. Ám a friss gyász fájdalmában Gizella a magyarságot is hiteles-dühödten káromolja. Nem piszkolásformán, hanem eget-poklot járó indulattal feszül a „gőgös nép” ellen, és kérdezi: „Kik vagytok ti? És honnan jöttetek? Pokolnak melyik bugyrából merült fel ez összevissza népség? – csak bűnötök van!” Elfogult kérdések és vádak?! Bizony, istenkísértésig azok. Mélységes messziségből és mélységből, az óidőből jöttünk. De a költői képzelet és a valós történések összesimulnak, krónikák tudatják, hogy Gizella idővel megbékélve Isten akaratában, Passauban szentéletűként távozott a földi világból.

Ratkó József érdeme, hogy nyelvi kincsünk hatalmas rétegeit régi szövegek, krónikás stílus, siratók, nyelvtöredékek ötvözetében, szakrális sugárzással tárja fel és mutatja meg a drámát. A költő tektonikus erőket működtet. S ahogy érzékeltem, a közönségre nagy hatással volt Gizella monológja. Pesten már aligha történhet meg az, ami a debreceni előadásokon, hogy a fiatalok a súlyos és terjedelmes szöveget éber figyelemmel és mély csöndben hallgassák. Nagy sikernek mondható ebben a nyelvzüllesztő világban. Amikor rádióban, tévében és újságokban politikusok és közemberek sms- és netes közhelynyelven egy-kétszáz szóval ontják naponta a világ megváltásának próféciját.

Mit mondhatok még? Gizella egyjelenetes monológja is teljesen ki- és lemerít. De még valamit: két év múltán már érzem magam annyira debreceni polgárnak, hogy tovább is mondjam a színész történetét. Nincs mindig sokunkban erő ahhoz, hogy éjfélkor autóba vágjuk magunkat, és pesti otthonunkba robogjunk. Ha mégis, baktathatunk bőven a bőröndökkel, mert oly dicséretesen dísz-

kövezték a színház környékét, hogy nem tudunk parkolni sehol sem. S ha maradunk, főhet a fejünk, hogy is kéne (s olykor több napig, hétig) a belvárosi parkolást megoldanunk. Magam is, ha átbálgatok a színészházba, bámulhatom a kilyukadt, lepusztult, talán 70-es évek szörnyű linóleumát. Irány a fürdőszoba, ahol a fal kivájva, átmenetileg több évtizede, a csempék helye meredezik – ez is menekültszálló. Nem is a sámsoni úton, hanem a 150 éves Csokonai Színház lelkes fiatal és „években gazdagabb” művészeinek. A színház öltözőinek állapotáról tavaly a helyi újság is beszámolt. Nem a retroérzést bánom, s nem ötcsillagos hotelt hiányolok, ám csupán a tisztántarthatóságot... Kibontott falrészeket bárhogy súrolhatnak szorgos kezek. S az Új ház, a Latinovits Kamara évtizede várja, hogy végre életre keljen.

Ratkó József *Utószó* című versére gondolok, változást, újulást remélve: „Szél szelet lenget / ezen a napon. / Zászlók, lobogók munka nélkül / összegöngyölvé a lélek is / túl minden ünnepen.”

Régimódi történet. Kubik Anna és Garay Nagy Tamás. R.: Csikos Sándor (2013)